

<https://doi.org/10.62837/2024.7.38>

SƏFƏROVA CƏMİLƏ ABBASQULİ QIZI

*Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının baş müəllimi,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

DİLÇİLİKDƏ GENDERİN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Xülasə:

Gender geniş bir anlayışdır, öyrənilməsi üçün yalnız semantikasına “cins” komponenti daxil olan vahidlərdən daha çox digər dil hadisələrini də araşdırmaq lazımdır. Gender - cəmiyyətin insanlara bioloji cinslərinə görə yerinə yetirməsini təyin etdiyi sosial və mədəni normaların məcmusudur. Genderolektin yaranması nəzəriyyəsi Robin Lakoff adı ilə bağlıdır. Gender tədqiqatları kifayət qədər gənc bir istiqamətdir. Bu, həmçinin elmdə gender tədqiqatlarının özlərinin XX-ci əsrin 80-90-cı illərin əvvəllərində başlaması ilə əlaqədardır. Tematik olaraq, dilçilikdə gender tədqiqatları iki qrupa bölünə bilər: genderin dildə əks olunması ilə bağlı araşdırmalar və kişi və qadın ünsiyyət davranışının araşdırılması. Dilçiliyin demək olar ki, hər hansı bir istiqaməti gender tədqiqatları baxımından nəzərdən keçirilə bilər. Məqalədə gender stereotipi, androsentrizm və başqa anlayışlar nəzərdən keçirilir. Gender yanaşması dilin antropo-yönümlü öyrənməsinin daha da fərqləndirilmiş inkişafıdır və dildə insan amilini daha dəqiq nəzərə almağa imkan verir.

Açar sözlər: gender dilçiliyi, gender, cins, şəxsiyyətin kommunikativ davranışı, konsept, stereotip.

SAFAROVA JAMİLA ABBASGULİ KYZY

THE PROBLEM OF STUDYING GENDER IN LINGUISTICS

Abstract:

Gender is a broad concept, for the study of which it is necessary to study other linguistic phenomena, rather than just units, the semantics of which include the “gender” component. Gender is a set of social and cultural norms that society determines to fulfill to people according to their biological gender. The theory of the emergence of genderlect is associated with the name Robin Lakoff. Gender studies is a fairly young direction. This is also due to the fact that gender studies in science themselves began in the 80s and early 90s of the XXth century. Thematically, gender studies in linguistics can be divided into two groups: studies on gender reflection in language and studies of male and female communication behavior. Almost any direction of linguistics can be considered from the point of view of gender studies. The article considers gender stereotype, androcentrism and other concepts. The Gender approach is a further differentiated development of anthropo-oriented learning of the language and allows you to more accurately take into account the human factor in the language.

Keywords: gender linguistics, gender, gender, communicative personality behavior, concept, stereotype.

САФАРОВА ДЖАМИЛЯ АББАСГУЛИ КЫЗЫ ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ГЕНДЕРА В ЛИНГВИСТИКЕ

Резюме:

Гендер - это широкое понятие, для изучения которого необходимо изучать и другие языковые явления, а не только единицы, семантика которых включает в себя компонент “пола”. Гендер - это совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает людям выполнять в соответствии с их биологическим полом. Теория возникновения гендеролекта связана с именем Робин Лакофф. Гендерные исследования - довольно молодое направление. Это также связано с тем, что сами гендерные исследования в науке начались в 80-х и начале 90-х годов XX века. Тематически гендерные исследования в лингвистике можно разделить на две группы: исследования отражения пола в языке и исследования коммуникативного поведения мужчин и женщин. Практически любое направление лингвистики можно рассматривать с точки зрения гендерных исследований. В статье рассматриваются гендерные стереотипы, андроцентризм и другие понятия. Гендерный подход является дальнейшим дифференцированным развитием антропо-ориентированного изучения языка и позволяет более точно учитывать человеческий фактор в языке.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, гендер, пол, коммуникативное поведение личности, концепт, стереотип.

Dilçilikdə gender tədqiqatları müasir elmdə böyük aktualıq qazanmışdır. Gender kateqoriyasının fənlərarası təbiəti şübhə altına alınmır. Gender psixologiya, sosiologiya, mədəniyyətşünaslıq və əlbəttə ki, dilçilik baxımından nəzərdən keçirilə bilər.

İngilis dilində “gender” sözü əvvəlcə cinsin qrammatik kateqoriyasını ifadə edirdi. Faulerin lüğətində (müasir ingilis dilinin lüğəti - Fowler’s Dictionary of Modern English Usage) gender kateqoriyası tam olaraq qrammatik kateqoriya kimi şərh olunur [1].

Gender dilçiliyi (və ya linqvistik genderologiya) – tədqiqat mərkəzində gender anlayışı duran bir elmi fəndir; **gender** «fərdin bioloji cinsinə əsaslanan müəyyən keyfiyyət və davranış normalarına aid edilməsi ilə əlaqəli sosial-mədəni quruluşdur» [13, c. 96]. **Gender** geniş bir anlayışdır, öyrənilməsi üçün yalnız semantikasına “cins” komponenti daxil olan vahidlərdən daha çox digər dil hadisələrini də araşdırmaq lazımdır.

1960-cı illərdən başlayaraq gender anlayışı sosial-psixoloji kateqoriya kimi şərh olunduğu üçün genişləndi. Gender terminləri lüğətinə görə, «gender - cəmiyyətin insanlara bioloji cinslərinə görə yerinə yetirməsini təyin etdiyi sosial və mədəni normaların məcmusudur» [16]. Müasir elm çərçivəsində gender mədəniyyət tərəfindən şərtlənmiş bir fenomen kimi qəbul edilir: « ... onun mənası və təfsiri

müxtəlif mədəniyyətlər daxilində fərqli ola bilər, və bununla da dil sistemindəki tarixi dəyişikliklərin səbəbi ola bilər» [9, c. 9].

Ümumiyyətlə dilçilik elmində genderin öyrənilməsinə başlayan ilk tədqiqatçılardan biri cəmiyyətin kişi və qadın dilinə təsiri fikrini irəli sürən sosiolinqvişt Robin Lakoffdur (genderolektin yaranması nəzəriyyəsi). Robin Lakoff «Qadının dili və yeri» («Language and Woman's Place») əsərində qadın dilinin bəzi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirir, məsələn:

- üzr formalarının tez-tez istifadəsi (*sorry, but..., üzr istəyirəm, bağışlayın, amma...*);

- məqsədli şəkildə ədəbsiz, nalayiq leksikadan istifadə etməmək (müəllif hesab edir ki, qadın narazılığını ifadə edərkən *oh, dear/ vay, aman Allah*) nidasını istifadə etməyə daha çox meyllidir, kişilər isə *damn* (lənət şeytana) nidasından istifadə edirlər;

- qadınların ayırıcı suallardan daha tez-tez istifadə etmə meylli və s. [3, s.45]. Robin Lakoff (1973) tərəfindən edilən bu araşdırma xarici dilçilikdə gender problemlərinin öyrənilməsinə təkan versə də, zamanla milli elmdə də inkişaf etmişdir.

Lakin həm Rusiya, həm də Azərbaycan dilçiliyində (A. V. Kirillina, E. I. Qoroşko, N. G. Bojanova, I. V. Konovalenko, Günay Babayeva və s.) gender tədqiqatları kifayət qədər gənc bir istiqamətdir. Bu, həmçinin elmdə gender tədqiqatlarının özlərinin XX-ci əsrin 80-90-cı illərin əvvəllərində başlaması ilə əlaqədardır. Gender tədqiqatlarının inkişafının Qərb modelindən fərqli olaraq, yerli gender tədqiqatları dilin feminist tənqidi nəticəsində yaranmamışdır. 1990-cı illərə qədər yerli alimlərin cinsi fərqlərə dair işləri əsasən bioloji cəhətdən şərtlənmiş xarakter daşıyırdı.

Tematik olaraq, dilçilikdə gender tədqiqatları aşağıdakı qruplara bölünə bilər:

- genderin dildə əks olunması ilə bağlı araşdırmalar. Bu tədqiqatlar müxtəlif dil kateqoriyalarında - nominativ, qrammatik, semantik və s. gender ifadəsinə həsr olunur.

- Kişi və qadın ünsiyyətinin xüsusiyyətlərini, şifahi və yazılı ünsiyyətin gender aspektlərini və s. araşdıran kişi və qadın ünsiyyət davranışının araşdırılması [11, c.35].

M. V. Tomskaya və L. N. Maslova dilçilikdə gender tədqiqatlarının aşağıdakı sahələrini ayırırlar [17]:

- sosial və psixolinqviştik istiqamət çərçivəsində mətnlərin və dil şüurunun araşdırılması;

- kişilik və qadınlıq stereotiplərinin öyrənilməsi və onların dildə fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlı işləri birləşdirən linqvokulturoloji istiqamət;

- genderin kommunikativ quruluşu, eləcə də kişi və qadınların nitq davranışı ilə bağlı işləri əhatə edən kommunikativ-diskursiv istiqamət.

Göründüyü kimi, gender dilçiliyinin istiqamətlərinin təsnifatı şərtidir, çünki bir çox istiqamət oxşar xüsusiyyətlərə malikdir. Bundan əlavə, A. V. Kirillinaya görə, dilçiliyin demək olar ki, hər hansı bir istiqaməti gender tədqiqatları baxımından nəzərdən keçirilə bilər [11, c. 63].

Terminoloji aparatın aydınlaşdırılması linqvistik genderologiyada aktual problemdir. Sovet dövründə gender məsələlərinə toxunan psixolinqvistika ilə bağlı tədqiqatlar gender termini elmdə fəal şəkildə istifadə edilməzdən əvvəl aparılmışdır. Müasir dilçilikdə bəzi alimlər tez-tez *cinsi dimorfizm*, *cinsi rol fərqləndirmə* və s. terminlərinin istifadəsinə müraciət edirlər. Məsələn, S. A. Uşakin öz məqaləsində *gender* sözünün istifadəsini *cinslə* əvəz etməyi təklif edir, çünki rus dilində *gender* termininin kalkası o qədər də lazım deyil. Alimin fikrincə, *gender* sözünün *bioloji və sosioloji cins* sözü ilə əvəzlənməsi elmin inkişafına mənfi təsir göstərməyəcək [18]. Öz növbəsində, A. V. Kirillina gender tədqiqatları ifadəsini artıq sabitləşmiş hesab edir. A. V. Kirillinanın fikrincə, gender termini elmi terminoloji aparatdan atıla bilməz, çünki bu ləksəm elmi əsərlərdə, elmi bölmələrdə, elmi fənlərin adlarında fəal istifadə olunur [12]. Q. Q. Şişkin qeyd edir ki, 1996-2004-cü illərdə tədqiq etdiyi dövrdə gender kateqoriyasından istifadənin tezliyi 30 dəfədən çox artmışdır ki, bu da alınma terminin istifadəsinin məqsədəuyğunluğunu sübut edir [15].

Gender dilçiliyinin əsas anlayışlarından biri *gender stereotipi* anlayışıdır. Gender stereotipi, kişilərin və qadınların həqiqətən necə davrandıqlarına dair mədəniyyətdə formalaşmış ümumiləşdirilmiş bir fikir (inam) kimi başa düşülür [16]. Gender stereotiplərinin öyrənilməsi dilçilik üçün aktualdır, çünki gender stereotipləri dildə qeyd olunur və sosial həqiqətləri, yəni müəyyən bir dil çərçivəsində qadınlıq və kişilik təsəvvürlərini əks etdirir.

Təqdim olunduğu mədəniyyətdən asılı olaraq gender stereotiplərinin fərqli olduğunu xatırlatmaq lazımdır. O. Q. Çuprina yazır ki, mədəni kimlik insanın özü haqqında təsəvvürünün əsas komponentidir [19, c.589]. Bu ifadə gender təhlilində mədəni amillərin nəzərə alınmasının zəruriliyi tezisini təsdiqləyir. Xüsusilə, bir çox alimlər gender xüsusiyyətlərinin mövcud olduğu atalar sözləri və məsələlərin öyrənilməsinə müraciət edir. Məsələn: *A woman's tongue wags like lamb's tail*. (Qadın dili qoyun quyruğu kimi «rəqs edir»). Beləliklə, N. G. Bojanova iddia edir ki, qadınlar haqqında atalar sözləri və məsələlərin təhlili əsasında qadın çərənciliyi haqqında nəticə çıxarmaq olar [6, c. 69].

Stereotiplərin təhlili onların istifadə tezliyini, o cümlədən ən çox istifadə olunan stereotipləri vurğulamağa imkan verir. Bundan əlavə, gender stereotiplərinin öyrənilməsi dildə *gender asimmetriyası (androsentrizm)* hallarını aşkar etməyə imkan verir. Bu da kişi baxışının dominant olaraq təyin edilməsindən və dünyanın kişi mənzərəsinin qadın mənzərəsindən üstün olmasından ibarətdir [16]. Androsentrizm tədqiq olunan dildən asılı olaraq qeyri-bərabərdir [11, c. 63]. İngilis dili üzrə Danimarka professoru O. Yespersen «Qadın» fəslini «Dil: onun təbiəti, inkişafı və mənşəyi» (1922) kitabına daxil edib, burada qadınların kişilərlə

müqayisədə söz ehtiyatının xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirir və bunun «ümumiyyətlə daha kasıb» olduğu qənaətinə gəlir [2]. Androsentrizmin aşağıdakı əlamətləri qeyd olunur: 1. «İnsan» və «kişi» anlayışlarının tam əvəzlənməsi. Bir çox dildə onlar bir sözlə ifadə olunur: ingilis dilində - *man*, fransız dilində – *homme*, alman dilində – *Mann*, türk dilində - *kişi*. 2. Əksər hallarda qrammatik qadın cinsi kişi isimlərindən əmələ gəlir, məsələn, ingilis dilində kişi isiminə *-ess, -ine, -trix* və s. şəkilçiləri əlavə etməklə: *author – authoress* (yazıçı - qadın yazıçı), *instructor - instructress* (təlimatçı- qadın təlimatçı), *duke-duchess* (Hersoq-hersoginya), *heir – heiress* (varis – varis qadın), *waiter-waiteress* (ofisiant –ofisiant qadın).

Gender dilçiliyinin çox aktual problemi dildə *kişilik, qadınlıq, kişi, qadın* konseptlərinin öyrənilməsidir. Bu anlayışlar milli konseptosferdə əsasdır, bu da alimlərin *gender* konseptlərinin öyrənilməsinə marağını izah edir. Alimlər ingilis, fransız, alman, rus, Azərbaycan və digər dillərdə gender konseptlərinin öyrənilməsi ilə məşğuldurlar (G.Babayeva, A. P. Timonina, V. V. Vasyuk, Z. V. Çerkesova, L. M. Baxayeva və başqaları). *Gender* konseptlərinin tədqiqi *gender* anlayışının məzmununun çox yönlülüyünü və genişliyini aşkar etməyə yönəlmişdir. Tədqiqatçılar bu kateqoriyaların təhlilində dünyanın dil mənzərəsini nəzərə almağın vacibliyinə xüsusi diqqət yetirirlər. Gerçəkliyin dünyanın dil mənzərəsində əks olunması konseptlərin öyrənilməsində nəzərə alınmasını zəruri edir. Konseptlər hansı bir hadisə haqqında dil daşıyıcılarının stereotipik fikirləri əsasında formalaşır və şübhəsiz ki, öyrənilən dilin xalqının mədəniyyəti ilə əlaqələndirilir. Mədəni xüsusiyyətlər *kişilik və qadınlıq* kimi gender konseptlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır: fərqli xalqlarda kişilik və qadınlığın qavrayışında görünən fərqlərə baxmayaraq, bu konseptlər hər mədəniyyətdə mövcuddur, yəni eyni zamanda universal və spesifikdir.

Gender anlayışları atalar sözləri və məsəlləri, frazeoloji vahidlər, ədəbi əsərlər, media materialları əsasında araşdırılır. Media və İnternet linqvistik gender tədqiqatları üçün geniş bir sahədir. İnformasiya əlçatanlığının artması və internetin qloballaşması bu mövzuda elmi işlərin artmasına səbəb oldu. Mediada genderin ifadəsi çox parlaqdır, çünki media müəyyən bir mövzuda cəmiyyətin ən aktual fikirlərini əks etdirir. N. V. Kuriloviça görə, media izləyicilərinin yalnız gender davranışlarını əks etdirmir, həm də qurur [14, c. 8].

Gender dilçiliyində başqa bir aktual problem kommunikativ davranışda gender aspekti problemdir. E. N. Baxarevaya görə, “gender aspektinin nəzərə alınması kommunikativ fəaliyyət prosesinə düzəlişlər edir və dil vasitələri və ünsiyyət formalarının seçimini dəyişdirir” [5, c. 19]. Rusiya alimlərinin əsərlərində kişi və qadınların şifahi və yazılı nitqinin xüsusiyyətləri, o cümlədən kişi və qadınların müxtəlif ünsiyyət taktikaları, müəllifin cinsini mətnlə müəyyənləşdirmək üsulları, mətnlərin kişilər və qadınlar tərəfindən başa düşülməsi və yenidən təkrarlanması prosesləri araşdırılır (Sternin: 2000, Belyayeva: 2002, Qoroşko: 1999, 2004, E. S. Oşepkova: 2003). Kişilər tənqidlə daha az hallarda razılaşırlar, daha çox ironiyaya,

nüfuzlu/etibarlı şəxslərə istinad edirlər, qətiyyətsizliliyi ifadə edən nitq vasitələrindən daha az istifadə edirlər və nəticədə daha səriştəli və özünə inamlı və haqlı mütəxəssislər təəssüratı yaradırlar, yəni «ekspert statusu»nu daha uğurla əldə edirlər.

İnternetdə ünsiyyətin gender aspektini öyrənməyə yönəlmiş tədqiqatlar getdikcə daha da artır (Çernobrovkina, Leontoviç, İvanov). Elektron rabitə e-poçtun ötürülməsi, məlumat mübadiləsi və sorğu, banner reklamları, sosial şəbəkələrdə məlumat mübadiləsi və ünsiyyəti əhatə edən kifayət qədər geniş bir anlayışdır [8]. İnternetdə ünsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, İnternet söhbətinin iştirakçısı məlumatlarını gizlətməyə çalışsa da, onun cinsini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Nəticə. Gender həm dil vahidlərində, həm də kişi və qadınların ünsiyyət davranışlarında əks olunur. Gender yanaşması dilin antropo-yönümlü öyrənməsinin daha da fərqləndirilmiş inkişafıdır və dildə insan amilini daha dəqiq nəzərə almağa imkan verir. Linqvistik gender tədqiqatları artıq formalaşma prosesindən keçib və metodoloji bazanın inkişafı və genişləndirilməsi mərhələsindədir. Dilçilikdə ən əhəmiyyətli gender problemləri arasında gender stereotiplərinin və gender konseptlərinin öyrənilməsi; ünsiyyət, reklam, media və elektron ünsiyyətin gender xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində genderin ifadə xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi vurğulanmalıdır. Gender dilçiliyi tətbiqi xarakter ilə xarakterizə olunur; bir çox tədqiqatın nəticələri əlaqəli fənlər üzrə elmi işlərin əsasını təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Fowler H. W. A Dictionary of Modern English Usage. Second edition. Oxford: Clarendon Press, 1965. 725 p.
2. Jespersen O. Language, its nature development origin. George Allen & Unwin Ltd. L., 1922. P. 253.
3. Lakoff Robin. Language and Woman's Place. //Language in Society, Cambridge University, Press Vol. 2, No. 1 (Apr., 1973), pp. 45–80.
4. Бабаева Г. Представленность гендерных различий в современном азербайджанском публицистическом дискурсе с.33-38//Terminologiya məsələləri. Bakı: "Elm", 2023, – 140 səh.
5. Бахарева Е. Н. Аспекты коммуникативного поведения женщин, представляющих различные культуры // Гендер: язык, культура, коммуникация. М: 1999 - С. 19–26.
6. Божанова Н. Г. Гендерные исследования в лингвистике: история, современность. Перспективы / Вестник Тамбовского университет № 5. 2012. С. 69–74.
7. Горошко Е. И. Гендерная проблематика в языкознании [Электронный ресурс] URL: <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>
8. Горошко Е. И. Интернет-коммуникация в гендерном измерении // Вестник Пермского университета. - 2006. - № 3. - С. 219–229.

9. Зыкова И. В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. М: 2005. - С. 9.
10. Исламова Ф. А. К вопросу о гендерных отношениях в языке // Вестник Башкирского университета № 4, 2015. С. 1383–1385.
11. Кириллина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / Кириллина. - М. Ин-т социологии РАН, 1999. - 189 с.
12. Кириллина А. В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании [Электронный ресурс] URL http://www.a-z.ru/women_cd1/html/filologich_nauki_3.htm
13. Кирилина А. В., Томская М.В. Лингвистические гендерные исследования // Отечественные записки, 2005. №2. С. 96–112.
14. Курилович Н. В. Гендерный анализ средств массовой информации: методологический аспект / Н. В. Курилович - Минск, 2010.
15. Пол биологический замещается полом социолингвистическим [Электронный ресурс] URL <http://www.svoboda.org/a/157580.html>
16. Словарь гендерных терминов [Электронный ресурс] URL: <http://www.owl.ru/gender/010.htm>
17. Томская М. В., Маслова Л. Н. Гендерные исследования в отечественной лингвистике // Русский язык в современном обществе: Функциональные и статусные характеристики: Сб. обзоров. - М., 2006. - С. 104–132.
18. Ушакин С. А. Поле пола: в центре и по краям [Электронный ресурс] URL: <http://www.countries.ru/library/antropology/gender/pol.htm>
19. Чупрына О. Г. Формирование культурной идентичности средствами родного и иностранного языков // Диалог культур. Культура диалога: в поисках передовых социогуманитарных практик. Материалы Первой международной конференции. - М., 2016. - С. 589–592.

Rəyçi: Süleymanova Səbinə
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent